

ارائه روشی برای برآورد زکات (مطالعه موردی استان قم)

محمداسماعیل توسلی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۱/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۴/۱۱

چکیده

قرین بودن زکات با نماز در قرآن کریم و نیز وجود احادیث و روایات فراوان در اهمیت و گستردگی منابع، مصارف و کفایت آن در رفع فقر، این اشتباه را در برخی اندیشه ها ایجاد کرده است که با توجه به تشکیل حکومت اسلامی می توان با جایگزین کردن مالیات به وسیله زکات، همه نیازمندی های مالی دولت اسلامی از جمله رفع فقر که فلسفه اصلی زکات است را پوشش داد. از طرف دیگر در برآوردهای زکات بالقوه که بر اساس فقه موجود انجام شده است برخی پژوهشگران نشان دادند که فقر غذایی فقرا را نیز نمی توان با این زکات تأمین کرد و برخی دیگر نشان دادند که مقدار زکات افزون بر رفع فقر می تواند هزینه های کمیته امداد امام خمینی (ره) پوشاند. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی درصدد اثبات این فرضیه برآمد که اختلاف آرای فقهی در اموال مشمول زکات وجود دارد. در عین حال اگر این اختلاف بر طرف شود برآوردها نشان می دهد حداکثر فقر فقرا را می پوشاند. برای تصحیح مدل برآوردی باید قدری هزینه های قابل کسر از مال زکوی را تعدیل کرد و نیز درصدهای آبی بودن و دیمی بودن زمین ها را که در نرخ متوسط زکات تأثیر دارد با توجه به نظر کارشناسان و بر حسب استان ها به خاطر تفاوت شرایط آب و هوایی، مختلف در نظر گرفت. این پژوهش در نهایت با مدل پیشنهادی، برآوردی از زکات استان قم و مقایسه آن با هزینه های کمیته امداد امام خمینی (ره) این استان دارد.

واژه‌های کلیدی: مالیات، زکات، روش برآورد

۱ - عضو هیات علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبایی (ره)

۱- مقدمه

یکی از مهم ترین و گسترده ترین مالیات های اسلامی زکات است. در اهمیت آن همین بس که در قرآن کریم لفظ زکات ۳۲ بار با شقوق مختلف آن تکرار شده است و در این ۳۲ بار ۲۶ بار آن با نماز که ستون دین است قرین می باشد. قرین بودن زکات با نماز به انضمام احادیث و روایات فراوان در اهمیت و گستردگی منابع، مصارف و کفایت آن در رفع فقر این اشتباه را در برخی اندیشه ها ایجاد کرده است که با توجه به تشکیل حکومت اسلامی می توان با جایگزین کردن مالیات به وسیله زکات ضمن رفع کامل فقر که فلسفه اصلی جعل زکات است، همه نیازمندی های مالی دولت اسلامی را برطرف کرد. از طرف دیگر در برآوردهای زکات بالقوه که بر اساس فقه موجود انجام شده است برخی پژوهشگران نشان دادند که فقر غذایی فقرا را نیز نمی توان با این زکات تأمین کرد (کیاءالحسینی، ۱۳۸۲: ۸۴). اما گیلک (۱۳۸۵: ۱۲۲-۱۰۱) با بررسی روش ها و مدل های گوناگون تخمین زکات بالقوه، مدل جدیدی را با پیشنهاد دو تعدیل ارائه نمود و سپس با استفاده از آن در برآورد زکات استان گلستان، نشان داد که مقدار زکات افزون بر رفع فقر می تواند هزینه های کمیته امداد امام خمینی (ره) استان را که در راستای مصارف زکات است، بپوشاند. خاستگاه اشتباه برآوردی اول را می توان در عدم آگاهی کامل از اختلاف آرای فقهی دانست و خاستگاه مشکل دوم را می توان در کاستی روش ها و مدل های برآورد زکات بالقوه جستجو کرد.

پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی در صدد اثبات این نظر است که اختلاف آرای فقهی در اموال مشمول زکات وجود دارد. در عین حال اگر این اختلاف هم حل شود برآوردها نشان می دهد حداکثر فقر فقرا را می پوشاند. برای تصحیح مدل برآوردی باید قدری در هزینه های قابل کسر از مال زکوی تعدیل کرد و آن را به هزینه های واقعی نزدیک تر کرد و نیز درصدهای آبی بودن و دیمی بودن زمین ها را که در نرخ متوسط زکات تأثیر دارد با توجه به نظر کارشناسان و بر حسب استان ها به خاطر تفاوت شرایط آب و هوایی، مختلف در نظر گرفت. مباحث پیش رو پس از نگاهی به پیشینه تحقیق ابتدا به مطالعه تطبیقی اختلاف آرای فقهی می پردازد سپس در بخش بعدی روش جدیدی برای برآورد زکات بالقوه پیشنهاد و در نهایت با مدل پیشنهادی، برآوردی از زکات استان قم و مقایسه آن با هزینه های کمیته امداد امام خمینی (ره) این استان خواهد داشت.

۲- پیشینه تحقیق

کتاب متعددی در بحث مطالعه تطبیقی اختلاف آرای فقهی منتشر شده است. یکی از مستندات قابل اعتماد کتاب «الفقه علی المذاهب الاربعه» الجزیری (۱۴۰۶ هجری) است. در این کتاب آرای فقهی چهار مذهب عمده اهل سنت یعنی حنفی، مالکی، شافعی و حنبلی در همه ابواب فقه از جمله باب زکات مطرح شده است. مغنیه (۱۴۰۴ هجری) در کتاب «الفقه علی المذاهب الخمسه» کاستی آن را برطرف کرده و آرای فقهی امامیه را هم در کنار آرای دیگر مذاهب فقهی جهان اسلام طرح کرده است. در این پژوهش ها هیچ گونه تحلیل مقایسه ای صورت نگرفته است. توسلی (۱۳۸۴) در کنار بررسی تطبیقی آرای فقهی مذاهب خمس در مسأله زکات اجتهادات جدید اهل سنت را نیز آورده است. وی در این پژوهش تحلیلی مقایسه ای از حیث افراد مشمول زکات و اموال مشمول زکات بر این اساس که انتخاب رأی فقهی می تواند اثر مهمی بر روی افزایش یا کاهش اموال زکوی و در نتیجه زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی داشته باشد، آورده است که به تفصیل در پی می آید.

در بحث روش های تخمین زکات بالقوه، ثامنی کیوانی (۱۳۷۷: ۷۹-۸۰)، برای برآورد ظرفیت بالقوه زکات غلات اربعه از مدل زیر استفاده کرده است:

$$Z_{wi} = 0.05[A(L-E) - M(e-h)]$$

$$Z_{ri} = 0.10[A(L-E) - M(e-h)]$$

که در آن Z_{wi} و Z_{ri} میزان زکات محصول آبی و دیم، A متوسط قیمت فروش یک کیلو محصول، M هزینه متغیر هر هکتار، L و E تولید کل محصول و مقدار تولید غیر مشمول (یعنی فاقد شرط حد نصاب)، e و h وسعت کل اراضی کشور (در آن محصول) و وسعت اراضی غیر مشمول زکات است. ثامنی کیوانی با استفاده از اطلاعات موجود به ویژه آمار سرشماری محصولات کشاورزی و اداره آمار و اطلاعات وزارت کشاورزی اقدام به برآورد زکات در سال ۱۳۶۷ کرد و به علت فقدان اطلاعات آماری با توجه به نسبت ظرفیت بالقوه زکات غلات اربعه به ارزش افزوده بخش زراعت در سال ۱۳۶۷ و با فرض ثابت بودن این نسبت برای سال های بعد میزان ظرفیت بالقوه زکات در سال های دیگر را از رابطه زیر بدست آورد (همان، ۱۰۴).

ارزش افزوده بخش زراعت در سال دلخواه \times نسبت = ظرفیت بالقوه سال دلخواه

زمانی فر (۱۳۸۲: ۳۹)، با توجه به آمارهای موجود، ابتدا تولید سرانه گندم و جو در دهستان مورد نظر و سپس سود تولید گندم و جو در استان را بدست آورد و آنگاه زکات گندم و جو آبی و دیم را به ترتیب با نرخ ۵٪ و ۱۰٪ سود تولید گندم و جو بهره بردارانی که تولید سرانه ایشان به حد نصاب رسیده است، محاسبه کرد و از جمع زکات دهستان ها، زکات استان را بدست آورد.

کیاء الحسینی، مهدی (۱۳۸۳: ۷۱) برای بر آورد زکات از رابطه $\{Z - (0.1 - 0.05\alpha)Y\}$ که توسط نظری و گیلک حکیم آبادی (۱۳۸۲: ۵۴) مطرح شده است، استفاده کرده است که در آن Z مقدار زکات گندم یا جو، α نسبت آبی بودن زمین^۱ و Y در آمد خالص گندم یا جو^۲ است. در پژوهش گیلک (۱۳۸۵: ۱۱۷) نقاط قوت و ضعف مدل های پیش گفته به شرح ذیل آمده است:

«ثامنی کیوانی با استفاده از برآورد راندمان در هر هکتار و زمانی فر با استفاده از محاسبه سود در هر هکتار بیشتر تلاش خود را به کار بردند تا میزان تولید بهره بردارانی که زیر حد نصاب تولید می کنند و بنا بر این مشمول زکات نیستند را برآورد کنند. کیاء الحسینی و باقری (۱۳۸۱) و کیاء الحسینی (۱۳۸۳) با توجه به تفاوت هزینه های اعلام شده و هزینه های مورد قبول سعی کردند تا با سناریوهای مختلف درباره هزینه ها زکات را بر آورد کنند، ولی برای انتخاب صحیح سناریوها در این تحقیقات تلاشی نشده است.»

گیلک حکیم آبادی (۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۱۸) در تحقیق خودش با استفاده از رابطه $\{Z = (0.1 - 0.05\alpha)Y\}$ و با تعدیلاتی سعی می کند از کاستی های روش های فوق بکاهد و به بر آورد نسبتا دقیق تری دست یابد. عسکری و کاشیان (۱۳۸۹: ۳۴-۵) تلاش زیادی برای ارائه مدل جدیدی جهت برآورد زکات انجام دادند اما در نهایت به همان مدل ثامنی کیوانی (۱۳۷۷) رسیدند. در پژوهش حاضر ضمن بیان تفصیلی فروض و نکات مدل گیلک حکیم آبادی اشکالات آن طرح و روشی جدید با توجه به فروض اصلاح شده پیشنهاد و زکات استان قم بر آن اساس برآورد می شود.

۱- اگر زمین کاملا دیم باشد $\alpha = 0$ و اگر زمین کاملا آبی باشد $\alpha = 1$ می باشد.

۲- با توجه به اینکه در فقه تنها هزینه های متغیر قابل کسر کردن از شمولیت زکات است در اینصورت درآمد خالص مشمول عبارت است از: $NTR=PQ-TVC$.

جدول (۲) - احکام مربوط به هر یک از اموال به نظر فقهای مذاهب پنجگانه به انضمام اجتهادات جدید اهل سنت

ملاحظات	اجتهادات جدید اهل سنت	شافعیه	حنبلیه	حنفیه	مالکیه	امامیه	اموال	
	زکات واجب ۱۰٪	زکات واجب ۱۰٪	زکات واجب ۱۰٪	زکات واجب ۱۰٪	زکات واجب ۱۰٪	زکات واجب ۱۰٪	غلات اربعه (گندم، جو، خرما، کشمش) مشروب با آب باران یا نهر	ثروت زراعی
	زکات واجب ۵٪	زکات واجب ۵٪	زکات واجب ۵٪	زکات واجب ۵٪	زکات واجب ۵٪	زکات واجب ۵٪	غلات اربعه مشروب با آب چاه و دستی	
خمس از باب منفعت کسب	زکات واجب	زکات واجب در آنچه که برای مصرف سال هزینه و ذخیره می شود	زکات واجب در آنچه که کیل و وزن می شود	زکات واجب در هر چیزی که از زمین می روید جز چوب، سبزی، نی	زکات واجب در آنچه که برای مصرف سال هزینه و ذخیره می شود	عدم وجوب زکات زکات مستحب است	سایر محصولات زراعی	
خمس از باب منفعت کسب	زکات واجب زکات واجب	واجب عدم وجوب	واجب عدم وجوب	واجب عدم وجوب	واجب زکات واجب	واجب عدم وجوب	سائمه احشام سه گانه شتر، گاو، گوسفند معلوفه	ثروت حیوانی
خمس از باب منفعت کسب	زکات واجب	عدم وجوب	عدم وجوب	زکات واجب	عدم وجوب	زکات مستحب	خیل سائمه	
خمس از باب منفعت کسب	زکات واجب	عدم وجوب	زکات واجب	زکات واجب	عدم وجوب	عدم وجوب	عسل و منتجات حیوانی	

ملاحظات	اجتهادات جدید اهل سنت	شافعیه	حنبلیه	حنفیه	مالکیه	امامیه	اموال	
	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	نقدین (طلا و نقره)	ثروت پولی و مالی
*در صورتی که با طلا و نقره معاوضه گردد	زکات واجب	زکات واجب	زکات** واجب	زکات واجب	زکات واجب	خمس (از باب منفعت کسب)	پولهای کاغذی (اسکناس و غیره)	
	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	خمس (از باب منفعت کسب)	طلا و نقره غیر زینتی	
	عدم وجوب	عدم واجب	زکات واجب	زکات واجب	عدم وجوب	عدم وجوب	طلا و نقره زینتی	
*خمس از باب منفعت	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات * مستحب	مال التجاره	ثروت تجاری
	خمس	خمس	خمس	خمس	خمس	خمس	غنائم جنگی	ثروت جنگی
	لقطه	لقطه	لقطه	لقطه	لقطه	خمس	مال مخلوط به حرام	ثروت مخلوط با حرام

اموال	امامیه	مالکیه	حنفیه	حنبلیه	شافعیه	اجتهادات جدید اهل سنت	ملاحظات
گنج (مطلقاً) * (متعلق به عصر جاهلیت)	خمس	خمس	خمس	خمس	خمس	خمس	* از هر نوعی باشد طلا و نقره یا غیر این دو
معدن طلا و نقره	خمس	زکات * ۲/۵٪	خمس	زکات ۲/۵٪	زکات * ۲/۵٪	زکات واجب	* رأی مشهور دیگر در مذهب مالکیه می‌گوید همه اینها ملک بیت المال مسلمین است.
معدن غیر طلا و نقره	خمس	زکات * ۲/۵٪	عدم وجوب	زکات ۲/۵٪	زکات ۲/۵٪	زکات واجب	* رأی مشهور دیگر در مذهب مالکیه می‌گوید همه اینها ملک بیت المال مسلمین است.
غوص	خمس	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	زکات واجب	
مستغلات و عمارات و کارخانجات و غیره	خمس (از باب منفعت کسب)	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	زکات * واجب	* در اعیان اینها زکاتی نیست و تنها از درآمد اینها زکات دریافت می‌شود.
منفعت کسب	خمس	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	زکات واجب	
سهام و اوراق قرضه کارخانجات و غیره	خمس (از باب منفعت کسب)	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	عدم وجوب	زکات واجب	

ثروت معدنی و دریایی

ثروت‌های جهان معاصر

جدول (۳) - مورد مشمولیت از ۲۱ مورد ثروت ملی

ملاحظات	تعداد عناوین عدم مشمولیت زکات و خمس	تعداد عناوین مشمول خمس	تعداد عناوین مشمول زکات	مذهب
	۰	۱۷	۴	امامیه
	۸	۲	۱۱	مالکیه
	۷	۳	۱۱	حنفیه
	۸	۲	۱۱	حنبلیه
	۹	۲	۱۰	شافعیه
	۲	۲	۱۷	فقه جدید اهل سنت

همان گونه که از جدول شماره یک پیدا است، بنابر اجماع تمام مذاهب، بر مسلم بالغ عاقل به شرط نصاب، زکات واجب است. در مذهب مالکی و شافعی و حنبلی مال کافر استثنا شده است. در مذهب حنفی افزون بر مال کافر، مال صبی و مجنون در صورتی که غیر از غلات اربعه باشد استثنا گردیده است.

در فقه جدید اهل سنت کماکان بر کافر زکات واجب نیست. اما برخی از علمای اهل سنت استدلال می‌کنند، از آنجا که معافیت غیر مسلمانان ساکن در محدوده حکومت اسلامی باعث توزیع عادلانه درآمد و ثروت در جامعه و تجمع ثروت در دست غیر مسلمانان می‌گردد، از این رو، مالیاتی مساوی با زکات بر آنان وضع شود و این مالیات همانند زکات باید در فعالیت‌های رفاه عمومی برای جامعه غیر مسلمانان در کشور اسلامی مصرف شود.

در مذهب امامیه بر اموال صبی و مجنون زکات وضع نشده است. اما امام مسلمین علیه السلام یا نائب او می‌تواند از کافر زکات اخذ کند. در مذهب امامیه گرچه اموال صبیان و مجانین از زکات واجب معاف هستند، اما با مشمول زکات شدن اموال غیر مسلمانان بالغ عاقل، به علاوه اموال مسلمانان بالغ عاقل، منبع عظیمی از ثروت جهت اخذ زکات فراهم می‌آید. با نگاهی به جدول (۲) و جدول (۳) می‌بینیم، در فقه امامیه همه ۲۱ عنوان که مجموع اموال و ثروت ملی را تشکیل می‌دهد مشمول فرائض مالی اسلام یعنی زکات و خمس قرار می‌گیرد.

در مذاهب چهارگانه اهل سنت ۸ تا ۹ عنوان که تعدادی از آنها در اقتصاد معاصر، بخش اصلی ثروت را تشکیل می‌دهند از دامنه فرائض مالی اسلامی خارج گشته‌اند. گرچه در اجتهادات جدید اهل

سنت این امر اصلاح شده و ۱۷ عنوان مشمول زکات گردیده‌اند و تنها دو عنوان که آنهم اهمیت چندانی ندارد از مشمولیت زکات خارج شده‌اند

و اما در مورد مصارف زکات، همه مذاهب پنجگانه براساس آیه ۶۰ سوره توبه به اتفاق قائلند که اصناف مستحق زکات هشت صنف هستند.^۱ اگر مستحق زکات در آن شهری که زکات جمع‌آوری می‌شود، وجود نداشته باشد می‌توان آن را به شهر دیگر انتقال داد و هرگاه زکات به هر دلیلی کفایت نکرد امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمودند که مابقی را باید حکومت بپردازد (الحر العاملی، ۱۴۱۳ه، ج ۹، ح ۳).

۴- میزان تأثیر دیدگاه فقهی بر مقدار عایدات زکات

درباره اتخاذ رأی فقهی، منذر قحف (۱۴۱۸، ۵۳۰-۵۲۸) دیدگاه‌های موجود در میان علمای اهل سنت را به سه دسته تقسیم می‌کند. دسته اول را دیدگاه سنتی می‌داند که زکات را تنها بر چهار قلم پول، طلا و نقره، مال التجاره، احشام سه گانه و غلات چهارگانه واجب می‌داند، وی دسته دوم را دیدگاه شیخ قرضاوی می‌داند که یکی از علمای مشهور در جهان اهل سنت به ویژه در مسأله زکات است. در این دیدگاه دو قلم دیگر به اموال مورد تعلق زکات اضافه شده است. این دو قلم عبارتند از درآمد ناشی از نیروی کار که شامل همه انواع نیروی کار اعم از پیشه‌وری، حقوق بگیر، رسمی یا مستمری بگیر غیر رسمی است و نیز بازدهی دارائی‌های حقوقی این دو قلم با نرخ ۵٪ عایدی ناخالص و یا ۱۰٪ عایدی خالص مشمول زکات هستند. دسته سوم به نظر منذر قحف نظریه‌ای است که در بین نسل جوان‌تر فقها مشهور است و همه موارد ثروت و درآمد را در بر می‌گیرد. اساس این نظریه آیات قرآن است که می‌گوید: «از اموال آنها زکات بگیر» و مال شامل همه آن چیزهایی است که یک فرد مالک است. وی (همان منبع، ۵۳۶) ضمن مقایسه این سه دیدگاه می‌گوید اگر اینها در هشت کشور مختلف اسلامی اجرا می‌شد، نتیجه آن این می‌شد که براساس دیدگاه سنتی عایدات زکات به طور تقریبی ۱٪ تا ۱/۵٪ تولید ناخالص داخلی (GNP) می‌گردید و براساس نظریه قرضاوی بین ۴/۵٪ تا ۷٪ می‌شد و براساس دیدگاه جدید اهل سنت به حدود ۵/۵٪ تا ۸٪ می‌رسید. در حالی که مقدار لازم برای رفع فقر در کشوری مثل پاکستان که از فقر گسترده رنج می‌برد در حدود ۴٪ GNP است. از این رو، دیدگاه سنتی درباره اموال مورد تعلق زکات دارای کمترین عواید

۱- أئمة الصدقات للفقراء و المساكين و العاملين عليها و المؤلفه قلوبهم و فی الرقاب و الغارمین و فی سبیل الله و ابن السبیل.

در مقایسه با دیدگاه قرضایی و دیدگاه جدید است. بنابراین، انتخاب رأی فقهی می‌تواند مهم‌ترین پیامد را در توانایی عواید زکوی در امر ریشه کنی پدیده فقر در یک کشور اسلامی داشته باشد. و اما براساس نظرات فقهای امامیه، با این که زکات بر سه قلم وضع شده است اما در عمل با توجه به تغییر اوضاع اقتصادی و اوصاف اموال زکوی در اقتصاد معاصر تنها از یک قلم که غلات چهارگانه باشد، می‌توان زکات دریافت کرد. زیرا در اقتصاد کنونی بخش اعظم احشام سه گانه، معلوفه و غیر سائمه هستند و پول کنونی هم دیگر سکه و طلا و نقره نیست. از این رو، در عمل تنها می‌توان از غلات چهارگانه که شامل گندم، جو، خرما و کشمش است زکات دریافت کرد. با این بیان مسلم است که دریافت این زکات نمی‌تواند کمک مؤثری به رفع فقر کند. افزون بر این که در اقتصاد کنونی بخش کشاورزی جزو بخش‌هایی است که از دولت یارانه دریافت می‌کند. با این همه کیاء الحسینی (۱۳۸۲: ۸۴) درصد انجام این پژوهش برآمد که آیا مقدار عایدات زکات حاصل از غلات چهارگانه به انضمام زکات فطره می‌تواند کمبود غذایی فقرای کشور را تأمین کند یا خیر؟ وی با برآورد مقدار زکات کل کشور و برآورد کمبود غذایی فقرای کشور براساس اختلاف خط فقر خوراکی و هزینه خوراکی سرانه براساس تقویم ریالی کسری کالری نشان داد که فقر غذایی در خوشبینانه‌ترین حالت نمی‌تواند توسط زکات پوشش داده شود.

وی برای مقایسه بین مقدار زکات کل کشور و فقر غذایی جامعه مقادیر زکات کل کشور را در حالت‌های مختلف هزینه حسابداری برآورد کرد و نشان داد مقادیر زکات کل کشور در حالت‌های مختلف هزینه حسابداری^۱ کمتر از میزان برآورد فقر غذایی کشور است. وی خوشبینانه‌ترین حالت یعنی هزینه حسابداری صفر را برای مقایسه در نظر گرفت و نشان داد که با این حال اختلاف فاحشی بین آنها مبنی بر بیشتر بودن کمبود غذایی کشور وجود دارد. این امر بیان کننده ناکارآمد بودن این زکات است. به عبارت دیگر این مقدار زکات نمی‌تواند فقر غذایی جامعه را به طور کلی پوشش دهد.

۱ - هزینه حسابداری در نظر گرفته شده به وسیله این پژوهشگر محترم عبارتند از: $C=0$, $C=5\%$, $C=10\%$, $C=15\%$, $C=20\%$, $C=30\%$, $C=40\%$, $C=50\%$, $C=60\%$.

۵- شکاف بین زکات بالقوه و زکات جمع آوری شده

حال به پاسخ این پرسش می پردازیم که اگر مشکل فقهی زکات در مذهب امامیه حل شود و اهم اموال مشمول زکات گردد « آیا مشکل فقر به وسیله زکات حل می شود؟» پاسخ این پرسش را بر اساس تجربیات کشورهای اسلامی می توان داد. اهل سنت با اجتهادات جدید پایه زکات را به اهم اموال گسترش دادند و بر اساس پژوهش منذر قحف به طور بالقوه مشکل فقر را می توانند حل کنند. با این همه اگر چه در کشورهای اسلامی مشکل فقهی حل شده است، اما در عمل و اجرا، پژوهش های آماری نشان می دهد سیستم های مدیریتی و اجرایی در کشورهای اسلامی مورد مطالعه، در افزایش عواید زکوی و زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی موفقیت آمیز نبوده و اثر ناچیزی بر رفع فقر داشته است.

آمارها نشان دهنده شکاف عمیق بین زکاتی که باید به طور بالقوه بپردازند و بین زکاتی که در عمل می پردازند، است و نوعاً بین یک پنجم تا یک دوازدهم زکات بالقوه جمع آوری می شود. کشورهایی که در آنها نظام پرداخت الزامی برقرار است، گرچه زکات جمع آوری شده در آنها کفاف فقر فقرا را نمی کند ولی همین مقدار زکات جمع آوری شده ۴ تا ۱۵ برابر بیشتر از زکات جمع آوری شده کشورهایی است که در آنها نظام داوطلبانه پرداخت برقرار است. در پاکستان که در آن نظام پرداخت الزامی زکات برقراری باشد کل عایدی سالانه زکات ۰/۳ درصد GNP است در حالی که این کشور برای پوشش فقر حداقل به ۴ درصد GNP نیاز دارد (توسلی، ۱۳۸۴، ۱۹۹-۱۹۵).

منذر قحف (۲۰۰۰م، ۵۳۵) میزان عایدات زکات را به چند متغیر مهم وابسته می داند. این متغیرها عبارتند از: ۱- توزیع ثروت در کشور مسلمان ۲- سطح درآمد و رفاه ۳- سهم بخش خصوصی در مقابل بخش عمومی در مالکیت ثروت و درآمد ۴- کارایی مدیریت زکات ۵- جامعیت قوانین زکات با ملاحظه اموال مورد تعلق زکات. در صورت بهبود بخشی تمام متغیرهای فوق می توان امیدوار بود که فریضه زکات وظیفه خودش را به خوبی انجام داده و موجب رفع فقر از جامعه اسلامی گردد.

۶- پیشنهاد روشی برای برآورد زکات بالقوه

برای داشتن تخمینی از مقدار زکات بالقوه هر منطقه جهت مقایسه آن با زکات جمع آوری شده و بهره برداری های مدیریتی نیاز به مدل هایی کامل برای بر آورد آن داریم. با توجه به کاستی های مدل های پیش گفته و اصلاح برخی از آنها در مدل گیلک و با توجه به این که این مدل نیز دچار اشکالاتی است در پژوهش حاضر برخی اشکالات مدل ایشان مطرح، آنگاه با پیشنهاد مدل اصلاح شده، زکات بالقوه استان قم را تخمین می زنیم.

گیلک (۱۳۸۵: ۱۲۲-۱۱۰) در تحقیقی با عنوان «بررسی توان زکات (گندم و جو) در کاهش فقر (مطالعه موردی استان گلستان)» از رابطه پیشنهادی نظری و گیلک (۱۳۸۲: ۵۴) با توجه به فروض و نکات زیر استفاده کرده است.

۱. تمام گندم و جو در استان مشمول زکات است. زیرا، بنا بر اظهار کارشناسان تقریباً تمام بهره برداران در استان بالای حد نصاب تولید می کنند.

۲. فرقی بین محصولات تولید شده توسط بخش دولتی و بخش خصوصی نیست.

۳. پایه زکات، میزان محصول گندم و جو یا ارزش آن ها پس از کسر هزینه های قابل قبول که بیش از حد نصاب یعنی ۸۴۷/۲۰۷ کیلو گرم بوده و هنگام تعلق زکات در ملکیت مؤدی قرار دارد، در نظر گرفته شده است.

۴. هزینه های قابل قبول شامل تمام هزینه های حسابداری است و یا به عبات دیگر کلیه پرداخت هایی است که برای کاشت، داشت و برداشت محصول صورت می گیرد. بنابر این هزینه های ضمنی یعنی هزینه های عواملی را که در ملکیت مؤدی است، در بر نمی گیرد.

۵. نرخ زکات در زمین های دیم ده درصد و در زمین های آبی پنج درصد است. البته اگر زمین تلفیقی از آبی و دیم باشد، در صورتی که عرف مردم آن را آبی یا دیمی تلقی نکنند نرخ آن به همان نسبت در نظر گرفته می شود. در فقه اصطلاح آبی و دیمی یک اصطلاح عرفی است که نزد مردم منطقه زمین دیم به زمینی گفته می شود که فقط از آب باران و سیلاب ها آبیاری شود و زمین آبی زمینی است که با آب چاه و به صورت دستی یا ماشینی آبیاری می گردد. در حالی که در اصطلاح علمی و جهاد کشاورزی به زمین هایی که بیش از ۴۵۰ میلی متر در سال چه از طریق باران و یا آبیاری ماشینی و دستی آب رسیده باشد، آبی گفته می شود و زمین های دیم زمین هایی هستند که کمتر از این میزان مشروب شده باشند.

اطلاعات درباره میزان محصول، هزینه ها، آبی و دیمی بودن از اطلاعات جهاد کشاورزی بدست می آید که برای استفاده در بر آورد باید به تفاوت های پیش گفته توجه شود. به عقیده گیلک (۱۳۸۵: ۱۱۷-۱۱۵) در مطالعات قبلی، این نکات بسیار مهم مورد غفلت قرار گرفته است و در نتیجه موجب برآورد نادرستی از زکات شده است. ضمن این که وی (۱۳۸۵: ۱۱۷) دو تعدیل به شرح ذیل را در نظر گرفته است:

وی اولین تعدیل را درباره بر آورد هزینه های قابل قبول انجام داده است. زیرا به نظر وی هزینه های اعلام شده شامل کلیه هزینه های کاشت، داشت و برداشت است و هزینه های حسابداری و هزینه های ضمنی از هم تفکیک نشده است. بنابر اظهار کارشناسان استان گلستان و این که غالب گندم کاران مالک زمین هستند و هزینه زمین تقریباً پنجاه درصد کل هزینه ها را تشکیل می دهد و به علاوه این که تعدادی از مالکین به ویژه زمین داران بزرگ مالک ماشین آلات کشاورزی هستند و هزینه آماده سازی زمین حدود چهل درصد هزینه ها است، وی برای هزینه های قابل قبول دو سناریوی چهل و پنجاه درصد کل هزینه های اعلام شده در نظر گرفت.

تعدیل دیگری که وی بر اساس نظر کارشناسان استان گلستان انجام داده است مربوط به اصطلاح آبی و دیمی است که در جابجایی وزن نرخ های زکات و در نتیجه میزان زکات برآوردی تأثیر چشمگیری دارد. بنا به اظهار این کارشناسان حدود ۷۰٪ زمین های زیر کشت گندم و جو استان عمدتاً از طریق آب باران مشروب می شوند و یا حداکثر یک بار آبیاری می شوند که به آنها دیم عرفی اطلاق می شود و در مقابل سی درصد دیگر زمین ها نسبتاً آبی تلقی می گردند. از این رو نرخ زکات متوسط به صورت زیر بدست می آید.

$$t_A = 30 \times 0.05 + 70 \times 0.10 = 8.5$$

۷- ارایه برخی مفاهیم، نقد مدل گیلک و ارایه مدل جدید

بر اساس احکام فقهی تنها هزینه های متغیر تولید گندم و جو قابل کسر نمودن است و هزینه های ثابت مثل هزینه فرصت زمین و هزینه سرمایه هایی از قبیل وسایل زراعت مثل تراکتور و کمباین و غیره اگر در ملکیت زارع باشند نباید جزء مخارج قابل کسر کردن به حساب آید (بنی هاشمی، ۱۳۸۰، توضیح المسائل مراجع، مسایل ۱۸۸۰-۲۰۴۰). در نتیجه تابع زکات عبارت است از:

$$Z = (0.1 - 0.05\alpha)[Pq - TVC]$$

$$TVC = TC - TFC$$

هزینه کل (TC) در سالنامه های آماری عبارت است از هزینه های کاشت، داشت، برداشت و هزینه زمین و با فرض این که همه کشاورزان مالک زمین باشند هزینه زمین به یقین جزء هزینه ثابت (TFC) است که قابل کسر کردن از هزینه کل می باشد. در سالنامه آماری استان قم (۱۳۸۶) به رغم گفته گیلک همه هزینه ها حتی هزینه ضمنی به تفکیک ذکر شده است. لذا با مشکل عدم تفکیک مواجه نیستیم.

گیلک در مباحث بالا ضمن تعدیل اصطلاح آبی و دیمی، بر اساس تعدیل درباره برآورد هزینه های قابل قبول دو سناریو هزینه ای ۵۰٪ و ۴۰٪ برای برآورد زکات در نظر گرفت. در سناریوی اول باتوجه به نظر کارشناسان برای همه زمان ها یک هزینه پنجاه درصدی از کل هزینه ها را در صورت مالک بودن زمین به عنوان هزینه فرصت زمین قابل کسر کردن از هزینه کل برای بدست آوردن هزینه متغیر دانست. اما مسأله اینجاست که تخمین هزینه زمین در بین کارشناسان منطقه ای و کارشناسان سالنامه های آماری همان گونه که گیلک اشاره کرد اختلاف قابل توجه دارد. به عنوان نمونه متوسط هزینه زمین برای استان قم از سال ۸۱ تا ۸۶ که توسط کارشناسان سالنامه آماری تخمین زده شده برابر ۱۲.۰۴٪ است (سالنامه آماری قم، ۱۳۸۶). حال اگر قرار باشد برای بدست آوردن هزینه متغیر (TVC) هزینه فرصت زمین را که اختلافی است از هزینه کل کسر کنیم دچار مشکل تورش خواهیم شد. بهترین راه حل این است که هزینه متغیر را مستقیم به همان صورت که در سالنامه های آماری با عنوان هزینه های کاشت، داشت و برداشت در کنار هزینه فرصت زمین آمده استفاده کنیم. ضمن این که برآورد مقدار هزینه های کاشت، داشت و برداشت اختلافی نیست و به واقعیت نزدیکتر است.

اگر غالب زارعین هم مالک زمین باشند و هم مالک وسایل زراعت از قبیل تراکتور و کمباین گیلک بایستی در مدل خودش سناریوی نود درصد ($90\% = 50\% + 40\%$) را در نظر می‌گرفت. در این صورت تنها ده درصد به عنوان هزینه متغیر (TVC) قابل کسر کردن از درآمد کل خواهد بود. زیرا با توجه به این که $TVC = TC - TFC$ و $TFC = 90\%TC$ در نتیجه $TVC = 10\%TC$ و درآمد خالص عبارت خواهد شد از: $NTR = Pq - 10\%TC$ و مقدار زکات عبارت خواهد بود از: $Z = (0.1 - 0.05\alpha)[Pq - 10\%TC]$ و اگر هزینه آماده سازی زمین را 40% هزینه متغیر کاشت، داشت و برداشت در نظر بگیریم در اینصورت هزینه آماده سازی 30% هزینه کل می‌شد. در این صورت سناریوی 20% هزینه کل به عنوان هزینه متغیر قابل قبول‌تر بود.

تعدیل اصطلاحات آبی و دیمی که باعث جابجایی نرخ زکات بین 5% و 10% خواهد شد بر مقدار زکات تأثیر بسزایی دارد. چنانچه در مورد استان گلستان که یک استان گندم کار و باران خیز است می‌بینیم 70% زمین‌های زراعی دیمی با نرخ زکات 10% و 30% آن آبی با نرخ زکات 5% در نظر گرفته شده است. لذا با نرخ متوسط 8.5% از کل زکات تولیدی، مقدار معتابیهی زکات حاصل خواهد شد. در نتیجه می‌تواند نتایج و تحلیل‌های متفاوتی در پی داشته باشد. اما مسأله این است که در سالنامه‌های استان‌های دیگر دو اصطلاح دیمی و آبی به همان صورتی که در فقه آمده، تعریف شده است. به عنوان نمونه منظور از اراضی زراعی آبی در سالنامه آماری استان قم، آن قسمت از اراضی زراعی است که زراعت انجام شده در آن آبیاری می‌شود و عرف محل آن را به نام کشت آبی می‌شناسند و منظور از اراضی زراعی دیم آن قسمت از اراضی زراعی است که کشاورزی انجام شده در آن آبیاری نمی‌شود و آب مورد نیاز برای رشد گیاه مستقیماً از طریق نزولات آسمانی تأمین می‌شود (سالنامه آماری استان قم، ۱۳۸۶: ۱۶۳). ضمن این که غیر از باریکه باران خیز شمال، بقیه استان‌های کشور در نواحی خشک و کم باران قرار دارند. لذا برای بقیه استان‌ها همان درصدهای سالنامه‌ها به واقعیت نزدیکتر است.

با این تفصیل یک مدل برآوردی با فروض زیر برای برآورد زکات استان قم و استان‌های غیر از باریکه شمال پیشنهاد می‌شود.

فرض اول: همه زارعین تنها مالک زمین هستند.

فرض دوم: همه زارعین بیش از حد نصاب تولید می کنند^۱.

فرض سوم: آبی بودن یا دیمی بودن زمین ها و نسبت هر یک بر اساس سالنامه آماری رسمی تعیین می شود.

فرض چهارم: هزینه متغیر TVC عبارت است از هزینه های کاشت، داشت و برداشت.

با این فروض مدل پیشنهادی برای برآورد زکات بالقوه به صورت زیر است:

$$Z = (0.1 - 0.05\alpha)[Pq - TVC] \quad \text{و} \quad 0 \leq \alpha \leq 1$$

۱- اگر کشت هم آبی باشد و هم دیمی ($0 < \alpha < 1$)

$$Z_{Wri} = (0.1 - 0.05\alpha)[Pq - TVC]$$

۲- اگر کشت تنها آبی باشد ($\alpha = 1$)

$$Z_{Wt} = 0.05[P.q - TVC]$$

۳- اگر کشت تنها دیمی باشد ($\alpha = 0$)

$$Z_{Rt} = 0.10[P.q - TVC]$$

که در آن Z_{Wri} زکات گندم یا جو مخلوط آبی- دیمی و α نسبت آبی بودن و دیمی

و

$0 \leq \alpha \leq 1$ و Z_{Wt} زکات گندم یا جو آبی و Z_{Rt} زکات گندم یا جو دیمی است و Pq درآمد ناخالص و TVC هزینه متغیر تولید و عبارت است از هزینه های کاشت، داشت و برداشت.

۸- برآورد زکات استان قم

تحقیق حاضر درصدد است با استفاده از مدل برآوردی بالا زکات بالقوه استان قم را برآورد کرده و نسبت آن را با هزینه های کمیته امداد امام خمینی(ره) که نوعاً با عناوین مصارف زکات هماهنگ است بسنجد. افزون بر این که در این تحقیق نسبت هزینه های انجام شده در مراحل کاشت، داشت و برداشت را با مجموع ارزش کل محصول نیز می سنجیم.

۱ - در این دوران دیگر کسی برای خودکفایی گندم کشت نمی کند و تولید تولیدکنندگان بیش از حد نصاب است.

برخی ملاحظات برآورد زکات:

- ۱- جداولی که در پی می‌آید، جداول استخراجی هستند، به این معنا که اطلاعات مورد نیاز جهت برآورد به این صورت در منابع نیامده است. بلکه به صورت خام و در جاهای مختلف منابع پخش بوده‌اند و ما برای رفع نیاز برآورد آنها را در کنار همدیگر قرار دادیم.
- ۲- در مورد متوسط هزینه تولید محصولات کشاورزی در مراحل کاشت، داشت و برداشت، اولاً آمار و اطلاعات در سالنامه آماری استان قم، تنها برای گندم و جو آبی درج شده بود و برای هزینه دیم آماری نیامده بود. لذا ما با توجه به نسبت هزینه دیم به آبی در استان خراسان که استخراج کردیم، برای گندم دیم، ۲۰٪ هزینه گندم آبی و برای جو دیم ۲۳٪ جو آبی لحاظ کردیم. ثانیاً در سالنامه آماری استان، علاوه بر هزینه‌های کاشت، داشت و برداشت، هزینه فرصت زمین هم می‌آید. ما در این‌جا با توجه به این که در فقه، هزینه فرصت زمین لحاظ نمی‌شود مگر آن که اجاره شده باشد، این هزینه را کسر کردیم.
- ۳- در جدول‌های ۴ تا ۶ اطلاعات را جمع‌آوری و دسته‌بندی کردیم و در جدول‌های ۷ تا ۹ زکات بالقوه را برآورد کردیم و در جدول ۱۰ مجموع زکات و نسبت‌ها را آوردیم. لازم به ذکر است که با توجه به غیر قابل توجه بودن جو دیم در استان قم زکاتی برای آن برآورد نشد.

جدول (۴) - محصولات کشاورزی (گندم و جو) از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ استان قم *

جو			گندم									سال
جو دیم			جو آبی			گندم دیم			گندم آبی			
عملکرد	تولید	سطح	عملکرد	تولید	سطح	عملکرد	تولید	سطح	عملکرد ^(۳)	تولید ^(۲)	سطح ^(۱)	
۹۲۵	۵	۴	۲۹۷۵/۰۴	۷۴۲۹۰	۲۴۹۷۱	۱۱۹۹/۵	۳۶۹	۳۰۸	۳۱۱۱/۰۸	۳۵۹۰۷	۱۱۵۱۲	۱۳۸۰
-	-	-	۳۲۰۴/۳۵	۷۰۲۰۴	۲۱۹۰۹	۱۰۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۳۸۴۲/۴۸	۵۴۵۵۷	۱۴۷۱۹	۱۳۸۱
-	-	-	-۳۴۶۶/۲۱	۷۷۸۴۹	۲۲۴۶۰	۴۰۰	۱۰۸	۲۷۰	۴۱۶۸/۳۷	۶۰۴۶۹	۱۴۵۰۷	۱۳۸۲
۲۰۲۷/۵۹	۵۹	۲۹	۳۷۲۶/۹۳	۷۲۶۲۷	۱۹۴۸۷	۱۰۰۰	۱۲۰	۱۲۰	۴۸۷۲/۶۳	۶۹۳۶۷	۱۴۲۲۶	۱۳۸۳
-	-	-	۳۴۶۷/۴۶	۶۸۸۱۵	۱۹۸۴۶	۵۸۱/۸	۴۴۸	۷۷۰	۳۹۴۲/۵۶	۴۶۷۱۱	۱۱۸۴۸	۱۳۸۴
-	-	-	۳۷۵۳/۹۷	۱۰۲۷۶۱/۲	۲۷۳۷۴	۷۶۲/۶۷	۶۹۲/۵	۹۰۸	۴۳۸۵/۲۶	۵۲۱۵۸/۳۳	۱۱۸۹۴	۱۳۸۵
-	-	-	۳۵۲۷/۳۵	۷۵۷۱۸	۲۱۴۶۶	۱۱۰۷/۱	۹۱۸	۸۲۹	۴۳۸۶/۴۱	۶۱۲۸۷	۱۳۹۷۲	۱۳۸۶

* منبع استخراجی: اهم عملکرد و فعالیت‌های سازمان جهاد کشاورزی استان قم، ادارات تابعه و شرکت‌های وابسته (سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶)، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی، اداره آمار.

۱- سطح زیر کشت به هکتار ۲- تولید به تن ۳- عملکرد به کیلوگرم در هکتار

جدول (۵) - جدول هزینه‌ها و قیمت محصولات کشاورزی (گندم و جو) کشور به قیمت جاری (ریال)

نوع	متوسط هزینه تولید در یک هکتار								
	گندم آبی	گندم دیم	جو آبی	جو دیم	گندم آبی	گندم دیم	جو آبی	جو دیم	گندم آبی
سال	هزینه (قیمت) تمام شده یک کیلوگرم محصول سالانه منتخب				متوسط قیمت فروش یک کیلوگرم محصول سالانه منتخب				
۱۳۸۰	۲۵۱۹۷۹۰	۷۰۹۵۲۰	۲۳۰۸۱۴۰	۷۶۷۴۹۰	۷۷۴	۷۷۹	۷۹۰	۷۷۷	۱۰۴۹
۱۳۸۱	۲۸۹۰۵۳۰	۸۹۵۲۸۰	۲۶۳۰۵۱۰	۸۳۲۲۶۰	۸۴۷	۸۷۰	۸۲۹	۹۲۶	۱۲۸۲
۱۳۸۲	۳۹۹۰۹۲۰	۱۱۳۳۸۶۰	۳۳۲۴۸۲۰	۱۱۴۸۵۶۰	۱۱۱۲	۱۰۷۵	۱۰۵۲	۱۲۷۱	۱۴۹۹
۱۳۸۳	۴۳۹۴۵۲۰	۱۲۳۸۷۲۰	۳۸۰۷۶۴۰	۱۲۴۸۰۹۰	۱۲۵۶	۱۴۱۶	۱۲۶۰	۱۴۶۵	۱۶۹۵
۱۳۸۴	۵۲۳۱۶۷۰	۱۴۰۳۳۷۰	۴۱۱۶۹۶۰	۱۳۵۰۸۹۰	۱۴۳۶	۱۵۹۹	۱۴۶۹	۱۷۱۲	۱۸۶۸
۱۳۸۵	۵۲۳۱۶۷۰	۱۴۰۳۳۷۰	۴۱۱۶۹۶۰	۱۳۵۰۸۹۰	۱۴۳۶	۱۵۹۹	۱۴۶۹	۱۷۱۲	۲۰۶۸
۱۳۸۶	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۰۸۹

منبع استخراجی: سالنامه آماری کشور، ۱۳۶۸، مرکز آمار ایران

جدول (۶) - مجموع متوسط هزینه تولید محصولات کشاورزی در مراحل کاشت، داشت و برداشت در یک هکتار، استان قم با کسر هزینه فرصت زمین به قیمت جاری (ریال)

جو		گندم		نوع سال
جو دیم *	جو آبی	گندم دیم *	گندم آبی	
≈ ۴۱۴۰۰۰	۱۸۰۰۰۰۰	≈ ۴۱۰۰۰۰	۲۰۵۰۰۰۰	۱۳۸۰
≈ ۷۵۶۷۰۰	۳۲۹۰۰۰۰	≈ ۷۵۲۰۰۰	۳۷۶۰۰۰۰	۱۳۸۱
≈ ۷۹۸۱۰۰	۳۴۷۰۰۰۰	≈ ۸۸۶۰۰۰	۴۴۳۰۰۰۰	۱۳۸۲
≈ ۷۵۶۷۰۰	۳۲۹۰۰۰۰	≈ ۷۵۲۰۰۰	۳۷۶۰۰۰۰	۱۳۸۳
≈ ۷۹۸۱۰۰	۳۴۷۰۰۰۰	≈ ۸۸۶۰۰۰	۴۴۳۰۰۰۰	۱۳۸۴
≈ ۱۲۴۴۳۰۰	۵۴۱۰۰۰۰	≈ ۱۰۶۵۰۰۰	۵۲۲۵۰۰۰	۱۳۸۵
≈ ۱۲۰۹۸۰۰	۵۲۶۰۰۰۰	≈ ۱۱۸۷۰۰۰	۵۹۳۵۰۰۰	۱۳۸۶

منبع استخراجی جدول شماره ۳: سالنامه آماری استان قم، سال ۱۳۸۶، استانداری قم، معاونت برنامه‌ریزی، دفتر

آمار و اطلاعات.

* لازم به ذکر است که هزینه‌های گندم دیم و جو دیم در سالنامه آماری استان قم درج نشده است و لذا با توجه به هزینه‌های این اقلام در استان خراسان و برآورد درصدی هزینه کشت دیمی به کشت آبی این نتیجه حاصل شد که هزینه گندم دیم حدود ۲۰٪ گندم آبی است و هزینه جو دیم حدود ۲۳٪ جو آبی است و لذا در این جدول به صورت تخمین آورده شده است.

جدول (۷) - برآورد زکات گندم آبی استان قم به قیمت جاری

مقدار زکات (با احتساب %)	خالص ارزش پس از کسر هزینه	مجموع هزینه‌ها (به ریال)	مجموع ارزش ریالی	مقدار تولید کل (کیلوگرم)	متوسط هزینه تولید گندم آبی در هکتار قم (ریال)	قیمت فروش یک کیلوگرم محصول سالانه منتخب (ریال)	سطح زیر کشت (هکتار)	نوع سال
۷۰۳/۳۴۲/۱۵۰	۱۴/۰۶۶/۸۴۳/۰۰۰	۲۳/۵۹۹/۶۰۰/۰۰۰	۳۷/۶۶۶/۴۴۳/۰۰۰	۳۵/۹۰۷/۰۰۰	۲/۰۵۰/۰۰۰	۱۰۴۹	۱۱۵۱۲	۱۳۸۰
۷۲۹/۹۳۱/۷۰۰	۱۴/۵۹۸/۶۳۴/۰۰۰	۵۵/۳۴۳/۴۴۰/۰۰۰	۶۹/۹۴۲/۰۷۴/۰۰۰	۵۴/۵۵۷/۰۰۰	۳/۷۶۰/۰۰۰	۱۲۸۲	۱۴۷۱۹	۱۳۸۱
۱/۳۱۸/۸۵۱/۰۵۰	۲۶/۳۷۷/۰۲۱/۰۰۰	۶۴/۲۶۶/۰۱۰/۰۰۰	۹۰/۶۴۳/۰۳۱/۰۰۰	۶۰/۴۶۹/۰۰۰	۴/۴۳۰/۰۰۰	۱۴۹۹	۱۴۵۰۷	۱۳۸۲
۲/۶۷۴/۴۸۲/۱۲۱	۵۳/۴۸۹/۶۴۲/۴۲۲	۵۳/۴۸۹/۷۶۰/۰۰۰	۱۱۷/۵۷۷/۰۶۵/۰۰۰	۶۹/۳۶۷/۰۰۰	۳/۷۶۰/۰۰۰	۱۶۹۵	۱۴۲۲۶	۱۳۸۳
۱/۷۳۶/۱۳۹/۸۵۰	۳۴/۷۲۲/۷۹۷/۰۰۰	۵۲/۴۸۶/۶۴۰/۰۰۰	۸۷/۲۰۹/۴۳۷/۰۰۰	۴۶/۷۱۱/۰۰۰	۴/۴۳۰/۰۰۰	۱۸۶۷	۱۱۸۴۸	۱۳۸۴
۲/۲۲۶/۳۹۳/۸۲۲	۴۴/۵۲۷/۸۷۶/۴۶۰	۶۳/۳۳۵/۵۵۰/۰۰۰	۱۰۷/۸۶۳/۴۲۶/۴۴۰	۵۲/۱۵۸/۳۳۰	۵/۳۲۵/۰۰۰	۲۰۶۸	۱۱۸۹۴	۱۳۸۵
۲/۲۵۵/۲۳۶/۱۵۰	۴۵/۱۰۴/۷۲۳/۰۰۰	۸۲/۹۲۳/۸۲۰/۰۰۰	۱۲۸/۰۲۸/۵۴۳/۰۰۰	۶۱/۲۸۷/۰۰۰	۵/۹۳۵/۰۰۰	۲۰۸۹	۱۳۹۷۲	۱۳۸۶

جدول (۸) - برآورد زکات گندم دیم استان قم

نوع سال	سطح زیر کشت (به هکتار)	مقدار تولید کل (کیلوگرم)	قیمت فروش یک کیلوگرم محصول (ریال)	متوسط هزینه تولید گندم دیم در هکتار (ریال)	مجموع ارزش ریالی (به قیمت جاری)	مجموع هزینه‌ها (به ریال)	خالص ارزش پس از کسر هزینه (به ریال)	مقدار زکات (با احتساب ۱۰٪) (ریال)
۱۳۸۰	۳۰۸	۳۶۹۰۰۰	۱۰۴۹	۴۱۰/۰۰۰	۳۸۷/۰۸۱/۰۰۰	۱۲۶/۲۸۰/۰۰۰	۲۶۰/۸۰۱/۰۰۰	۲۶/۰۸۰/۱۰۰
۱۳۸۱	۵۰۰	۵۰۰۰۰۰	۱۲۸۲	۷۵۲/۰۰۰	۶۴۱/۰۰۰/۰۰۰	۳۷۶/۰۰۰/۰۰۰	۲۶۵/۰۰۰/۰۰۰	۲۶/۵۰۰/۰۰۰
۱۳۸۲	۲۷۰	۱۰۸۰۰۰	۱۴۹۹	۸۸۶/۰۰۰	۱۶۱/۸۹۲/۰۰۰	۲۳۹/۲۲۰/۰۰۰	-۷۷/۳۲۸/۰۰۰ (متضرب شدند)	—
۱۳۸۳	۱۲۰	۱۲۰۰۰۰	۱۶۹۵	۷۵۲/۰۰۰	۲۰۳/۴۰۰/۰۰۰	۹۰/۲۴۰/۰۰۰	۱۱۳/۱۶۰/۰۰۰	۱۱/۳۱۶/۰۰۰
۱۳۸۴	۷۷۰	۴۴۸۰۰۰	۱۸۶۷	۸۸۶/۰۰۰	۸۳۶/۴۱۶/۰۰۰	۶۸/۲۲۰/۰۰۰	۱۵۴/۱۹۶/۰۰۰	۱۵/۴۱۹/۶۰۰
۱۳۸۵	۹۰۸	۶۹۲۵۰۰	۲۰۸۶	۱/۰۶۵/۰۰۰	۱/۴۳۲/۰۹۰/۰۰۰	۹۶۷/۰۲۰/۰۰۰	۴۷۰/۰۷۰/۰۰۰	۴۷/۰۰۷/۰۰۰
۱۳۸۶	۸۲۹	۹۱۸۰۰۰	۲۰۸۹	۱/۱۸۷/۰۰۰	۱/۹۱۷/۷۰۲/۰۰۰	۹۸۴/۰۲۳/۰۰۰	۹۳۳/۶۷۹/۰۰۰	۹۳/۳۶۷/۹۰۰

جدول (۹) - برآورد زکات جو آبی استان قم

نوع سال	سطح زیر کشت (به هکتار)	مقدار فروش یک کیلوگرم محصول	مقدار تولید یک کیلوگرم	متوسط هزینه تولید جو آبی در هکتار (ریال)	مجموع ارزش ریالی (به قیمت جاری)	مجموع هزینه‌ها (به ریال)	خالص ارزش پس از کسر هزینه (به ریال)	مقدار زکات (با احتساب ۵٪) (ریال)
۱۳۸۰	۳۴۹۷۱	۸۱۹	۷۴/۲۹۰/۰۰۰	۱۸۰۰۰۰۰	۶۰/۸۴۳/۵۱۰/۰۰۰	۴۴/۹۴۷/۸۰۰/۰۰۰	۱۵/۸۹۵/۷۱۰/۰۰۰	۷۹۴/۷۸۵/۵۰۰
۱۳۸۱	۲۱۹۰۹	۹۰۰	۷۰/۲۰۴/۰۰۰	۳۳۹۰۰۰۰	۶۳/۱۸۳/۶۰۰/۰۰۰	۷۲/۰۸۰/۶۱۰/۰۰۰	-۸۸۹/۷۰۱/۰۰۰ (ضرر)	—————
۱۳۸۲	۲۲۴۶۰	۱۰۶۸	۷۷/۸۴۹/۰۰۰	۳۴۷۰۰۰۰	۸۳/۱۴۲/۷۳۲/۰۰۰	۷۷/۹۳۶/۲۰۰/۰۰۰	۵/۲۰۶/۵۲۳/۰۰۰	۲۶۰/۳۲۶/۶۰۰
۱۳۸۳	۱۹۴۸۷	۱۳۸۲	۷۲/۶۲۷/۰۰۰	۳۳۹۰۰۰۰	۱۰۰/۳۷۰/۵۱۴/۰۰۰	۶۴/۱۱۲/۲۳۰/۰۰۰	۳۶/۲۵۸/۲۸۴/۰۰۰	۱/۸۱۲/۹۱۴/۲۰۰
۱۳۸۴	۱۹۸۴۶	۱۵۲۴	۶۸/۸۱۵/۰۰۰	۳۴۷۰۰۰۰	۱۰۴/۸۷۴/۰۶۰/۰۰۰	۶۸/۸۶۵/۶۲۰/۰۰۰	۳۶/۰۰۸/۴۴۰/۰۰۰	۱/۸۰۰/۴۲۲/۰۰۰
۱۳۸۵	۲۷۳۷۴	۱۶۰۳	۱۰۲/۷۶۱/۲۰۰	۵۴۱۰۰۰۰	۱۶۴/۷۲۶/۲۰۲/۶۰۰	۱۴۸/۰۹۳/۳۴۰/۰۰۰	۱۶/۶۳۲/۸۶۳/۶۰۰	۸۳۱/۶۴۳/۱۸۰
۱۳۸۶	۲۱۴۶۶	۲۱۵۵	۷۵/۷۱۸/۰۰۰	۵۲۶۰۰۰۰	۱۶۳/۱۷۲/۲۹۰/۰۰۰	۱۱۲/۹۱۱/۱۶۰/۰۰۰	۵۰/۲۶۱/۱۳۰/۰۰۰	۲/۵۱۳/۰۵۶/۵۰۰

جدول (۱۰) - مجموع زکات بالقوه استان قم و نسبت هزینه‌ها به ارزش کل محصول

نوع سال	مجموع زکات گندم آبی و دیم و جو آبی (به ریال)	نسبت هزینه کل گندم آبی به ارزش کل محصول گندم آبی	نسبت هزینه کل گندم دیم به ارزش کل محصول گندم دیم	نسبت هزینه کل جو آبی به ارزش کل محصول جو آبی
۱۳۸۰	۱/۵۲۴/۲۰۷/۷۵۰	%۶۲/۶	%۳۲	%۷۳/۸
۱۳۸۱	۷۵۶/۴۳۱/۷۰۰	%۷۹	%۵۸	%۱۱۴/۸
۱۳۸۲	۱/۵۷۹/۱۷۷/۶۵۰	%۷۰	%۱۴۷/۷*	%۹۳/۷
۱۳۸۳	۴/۴۹۸/۷۱۲/۳۲۱	%۴۵/۵	%۴۴	%۶۳/۸
۱۳۸۴	۳/۵۵۱/۹۸۱/۴۵۰	%۶۰	%۸۱	%۶۵/۶
۱۳۸۵	۳/۱۰۵/۰۴۴/۰۰۲	%۵۸/۷	%۶۷	%۸۹/۹
۱۳۸۶	۴/۸۶۱/۶۶۰/۵۵۰	%۶۴/۷	%۵۱	%۶۹
متوسط	_____	%۶۲/۹	%۵۵/۵ ^{ΔΔ}	%۷۶ ^{ΔΔ}
			%۶۸/۶**	%۸۱/۵**

* در این سال‌ها متضرر شدند.

** میانگین با احتساب سال ضرر

ΔΔ میانگین بدون احتساب سال ضرر

جهت مقایسه زکات بالقوه با هزینه‌های کمیته امداد امام خمینی (ره) که نوعاً عناوین هزینه‌اش با مصارف زکات هماهنگ است، هزینه‌های سال ۱۳۸۵ کمیته امداد در استان قم را در نظر گرفتیم. در این سال مجموع هزینه‌های انجام شده کمیته برابر با ۲۳۶/۵۷۲/۰۴۲/۰۰۰ ریال بوده است^۱ و زکات بالقوه سال ۱۳۸۵ از جدول ۷ برابر با ۳/۱۰۵/۰۴۴/۰۰۲ ریال می‌باشد. در نتیجه این مقدار تنها ۱/۳٪ هزینه‌های کمیته امداد را پوشش می‌دهد و لذا چندان قابل توجه نیست. در عین حال چون یک واجب مالی است باید جمع‌آوری شود.

برای مقایسه نسبت هزینه کاشت و داشت و برداشت، درصدها را در جدول ۷ استخراج کردیم که نتایج ذیل به دست آمد: متوسط درصد هزینه گندم آبی برای هفت سال (از ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶) حدود ۶۳٪ است. برای گندم دیم، بدون احتساب سال ضرر، ۵۵/۵٪ شد و با احتساب سال ضرر، ۶۸/۶٪ به دست آمد. برای جو آبی، بدون احتساب سال ضرر این نسبت ۷۶٪ است و با احتساب سال ضرر این نسبت ۸۱/۵٪ شده است.

۹- نتیجه گیری

اگرچه مذاهب پنجگانه جهان اسلام در اصل وجوب زکات متفق القول هستند اما نظرات آنها درباره سعه و ضیق موارد زکات موجب وفور اموال زکوی یا قلت آن می‌شود. از این رو، انتخاب رأی فقهی می‌تواند اثر مهمی بر روی افزایش یا کاهش اموال زکوی و در نتیجه زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی داشته باشد. آنچه که در عصر حاضر در کارآیی و بهره‌وری زکات از حیث فقهی در رفع فقر مؤثر است، سعه و ضیق در دو جهت اشخاص مشمول زکات و اموال مشمول زکات است. منذر قحف ضمن مقایسه سه دیدگاه مهم در میان اهل سنت می‌گوید اگر اینها در هشت کشور مختلف اسلامی اجرا می‌شد، نتیجه آن این می‌شد که براساس دیدگاه سنتی عایدات زکات به طور تقریبی ۱٪ تا ۱/۵٪ GNP می‌گردید و براساس نظریه قرضای بین ۴/۵٪ تا ۷٪ می‌شد و براساس دیدگاه جدید اهل سنت به حدود ۵/۵٪ تا ۸٪ می‌رسید. در حالی که مقدار لازم برای رفع فقر در کشوری مثل پاکستان که از فقر گسترده رنج می‌برد در حدود ۴٪ GNP است.

از این رو، دیدگاه سنتی درباره اموال مورد تعلق زکات دارای کمترین عواید در مقایسه با دیدگاه قرضای و دیدگاه جدید است. بنابراین، انتخاب رأی فقهی می‌تواند مهم‌ترین پیامد را در توانایی

۱ - سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵، معاونت برنامه ریزی و امور مجلس، دفتر آمار و فناوری اطلاعات.

عواید زکوی در امر ریشه کنی پدیده فقر در یک کشور اسلامی داشته باشد. اما براساس نظرات فقهای امامیه، با این که زکات بر سه قلم وضع شده است اما در عمل با توجه به تغییر اوضاع اقتصادی و اوصاف اموال زکوی در اقتصاد معاصر تنها از یک قلم که غلات چهارگانه باشد، می‌توان زکات دریافت کرد. زیرا در اقتصاد کنونی بخش اعظم احشام سه گانه، معلوفه و غیر سائمه هستند و پول کنونی هم دیگر سکه و طلا و نقره نیست. از این رو، در عمل تنها می‌توان از غلات چهارگانه که شامل گندم، جو، خرما و کشمش است زکات دریافت کرد. با این بیان مسلم است که دریافت این زکات نمی‌تواند کمک مؤثری به رفع فقر کند. اگر چه در کشورهای اسلامی مشکل فقهی حل شده است، اما در عمل و اجرا، پژوهش‌های آماری نشان می‌دهد سیستم‌های مدیریتی و اجرایی در کشورهای اسلامی مورد مطالعه، در افزایش عواید زکوی و زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی موفقیت آمیز نبوده و اثر ناچیزی بر رفع فقر داشته است. از طرف دیگر در برآوردهای زکات بالقوه که بر اساس فقه موجود انجام شده است برخی پژوهشگران نشان دادند که فقر غذایی فقرا را نیز نمی‌توان با این زکات تأمین کرد. اما گیلک (۱۳۸۵: ۱۲۲-۱۰۱) با بررسی روش‌ها و مدل‌های گوناگون تخمین زکات بالقوه مدل جدیدی را با پیشنهاد دو تعدیل و سپس با استفاده از آن در برآورد زکات استان گلستان، نشان داد که مقدار زکات افزون بر رفع فقر می‌تواند هزینه‌های کمیته امداد امام خمینی(ره) استان را که در راستای مصارف زکات است بپوشاند. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی این نظر را اثبات می‌کند که اختلاف آرای فقهی در اموال مشمول زکات وجود دارد. در عین حال اگر هم حل شود برآوردها نشان می‌دهد حداکثر فقر فقرا را می‌پوشاند. برای تصحیح مدل برآوردی قدری در هزینه‌های قابل کسر از مال زکوی تعدیل شد و آن را به هزینه‌های واقعی نزدیک تر کرد و نیز درصدهای آبی بودن و دیمی بودن زمین‌ها که در نرخ متوسط زکات تأثیر دارد با توجه به نظر کارشناسان و بر حسب استان‌ها به خاطر تفاوت شرایط آب و هوایی، مختلف در نظر گرفته شد آنگاه با مدل پیشنهادی و اصلاح شده زکات استان قم برآورد شد.

با توجه به جداول ۴ تا ۱۰، هر یک از زکات‌های بالقوه گندم آبی و گندم دیم و جو آبی استان قم به تفکیک برآورد شده است. در مقایسه زکات بالقوه سال ۱۳۸۵ استان قم و هزینه‌های کمیته امداد در این سال این نتیجه حاصل شد که زکات بالقوه تنها به اندازه ۱/۳٪ هزینه‌های این کمیته است و لذا رقم قابل توجهی نیست. نتیجه جالبی که از مقایسه هزینه‌های انجام شده با ارزش کل محصول به دست آمد، این بود که نسبت‌ها نوعاً از ۶۳٪ به بالا و تا حدود ۸۱/۵٪ هم می‌رسد.

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- اهم عملکرد و فعالیت‌های سازمان جهاد کشاورزی استان قم، ادارات تابعه و شرکت‌های وابسته (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶) معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی، اداره آمار.
- ۳- توسلی، محمداسماعیل (۱۳۸۴)، امکان سنجی اجرای زکات در ایران، انتشارات ستاد اقامه نماز، تهران.
- ۴- توضیح المسائل مراجع، مطابق با فتاوی‌ای دوازده نفر از مراجع معظم تقلید، سید محمد حسن بنی هاشمی خمینی، دفتر انتشارات اسلامی، سال ۱۳۸۰، قم.
- ۵- ثامنی کیوانی، فرشاد (۱۳۷۷)، تعیین ظرفیت بالقوه زکات در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۶- الجزیری، عبدالرحمن (۱۴۰۶ هـ)، الفقه علی المذاهب الاربعه، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت.
- ۵- جغرافیای استان قم- وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۸۶.
- ۶- الحر العاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۳ هـ)، وسایل الشیعه الی مسایل الشریعه، مؤسسه آل البیت لإحیاء التراث، بیروت.
- ۷- زمانی فر، حسن (۱۳۸۲)، ارزیابی و محاسبه توان فقر زدایی زکات در برخی استان‌های منتخب، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تهران.
- ۸- سالنامه آماری استان قم، ۱۳۸۶، استانداری قم، معاونت برنامه‌ریزی، دفتر آمار و اطلاعات.
- ۹- سالنامه آماری کشور، ۱۳۸۶، مرکز آمار ایران، تهران.
- ۱۰- سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی(ره)، سال ۱۳۸۵، معاونت برنامه‌ریزی و امور مجلس، دفتر آمار و فناوری اطلاعات.
- ۱۱- عسکری، مهدی و کاشیان، عبدالمحمد (۱۳۸۹)، آزمون بسندگی خمس و زکات، مجله معرفت اقتصادی، سال دوم، شماره اول، صفحه ۳۴-۵.
- ۱۲- کیاء الحسینی، سید ضیاء و باقری، علی (۱۳۸۱)، تأمین اجتماعی در ایران با تکیه بر منابع اسلامی، گزارش طرح پژوهشی، معاونت پژوهشی دانشگاه مفید، قم.
- ۱۳- کیاء الحسینی، سید ضیاء (۱۳۸۲)، برآورد زکات در ایران و جایگاه آن در رفع نیازهای ضروری، معاونت پژوهشی دانشگاه مفید قم.

۱۴- کیاء الحسینی، مهدی (۱۳۸۳)، بررسی نقش زکات (گندم و جو) در توسعه روستایی، مطالعه موردی استان گلستان، پایان نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی مازندران.

۱۵- گیلک حکیم آبادی (۱۳۸۵)، بررسی توان زکات (گندم و جو) در کاهش فقر، مجله نامه اقتصادی (نامه مفید)، شماره ۱، ج ۲.

۱۶- مغنیه، محمد جواد (۱۴۰۴)، الفقه علی المذاهب الخمسه، دارالجواد، بیروت.

۱۷- نظری، حسن آقا و گیلک حکیم آبادی، محمد تقی (۱۳۸۲)، نگرش علمی به هزینه درآمد دولت اسلامی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم.

18. Kahf, Monzer (1418 H/1998 G) , Zakah and Obligatory Expenditures in Islam – in: Lessons in Islamic Economics, IRTI, IDB , Jeddah .

19 . Kahf, Monzer (2000 G), Zakah Management in some Muslim Societies, IRTI, ISDB, Jeddah.

